

Савченко А. Л.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИМИ СЛОВАМИ *ХТО, ЩО*

Анотація. У статті досліджені структурні характеристики прислівних складнопідрядних речень (присубстантивних і з'ясувальних), де вживаються синтаксичні скріпи *хто, що*, в українській мові. Виявлене загальне й різне.

Ключові слова: поліпредикативні структури, присубстантивні речення, з'ясувальні конструкції, лексичні й семантичні обмеження.

Постановка проблеми. У сучасному синтаксисі складне речення подане з погляду трьох автономних аспектів своєї організації: формальної, смислової і комунікативної. Проте в наукових роботах, на наш погляд, поки що не повною мірою здійснюється системний підхід під час аналізу поліпредикативних структур, об'єднаних певною формальною ознакою.

До аналізу сполучних засобів, які функціонують у складнопідрядних реченнях, науковці зверталися неодноразово. Професор Р.О. Христіанінова розглянула функції сполучних засобів у формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній, власне-семантичній і комунікативній структурі складнопідрядних речень. Акцент було зроблено на тому, що сполучні засоби виступають кваліфікаторами синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між ними, а також виразниками реченнєвої актуалізації та комунікативної настанови [1]. І.Р. Вихованець, застосувавши різномірні критерії аналізу, дійшов висновку про не-частининомовний характер сполучників і витлумачив їх як елементи суто синтаксичного призначення – аналітичні синтаксичні морфеми, які поєднують речення у межах складних синтаксичних конструкцій та оформлюють синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між ними [2, с. 81]. Ю.І. Ледньов наголошував на тому, що сполучники та сполучні слова виступають не тільки засобами оформлення, але й функціональними елементами – показниками зв'язку предикативних частин [3, с. 4]. Синтаксисти зауважують, що сполучні засоби не тільки оформлюють підрядну частину як залежний компонент складнопідрядного речення, але й визначають закономірності внутрішньої структури самої підрядної частини, зокрема використання в ній тих чи інших видочасових, способових форм предикатів, тобто сполучні засоби впливають на модальність підрядної частини, є її показниками [3, с. 5; 4, с. 152-153]. Але відсутність спеціального ґрунтового опису обраних нами синтаксичних конструкцій узагалі та їхніх структурних характеристик зокрема і зумовлює актуальність нашого дослідження.

У нашому міні-дослідженні ми розглянемо лише деякі аспекти формальної організації складнопідрядного речення на прикладах прислівних конструкцій (присубстантивних і з'ясувальних), що мають у своєму складі зв'язуючі засоби *хто, що*. Компоненти складного речення (предикативні одиниці)

об'єднані в його складі за певними зразками, які декретують кількість об'єднаних предикативних одиниць, їх істотні властивості, вид синтаксичного зв'язку і засобу його вираження, а також можливий порядок розташування компонентів відносно один до одного. Поняття «певний зразок» ми вважаємо синонімом поняттю «структурна схема». Структурна схема, або модель (формула), складного речення визначається як той абстрактний зразок, який відображає правила з'єднання простих речень або їх контекстуальних еквівалентів у структурі складного речення [5, с. 6].

Матеріалом для нашого аналізу є мінімальні конструкції складних речень, що складаються з двох предикативних одиниць (головної і підрядної частин). У центрі нашої уваги такі показники, що дозволяють відрізнити одну синтаксичну структуру від іншої, як синтаксичний зв'язок між компонентами, особливості семантичного наповнення, будови і лексичного складу складного речення, розташування компонентів відносно один до одного, які, на думку О.В. Бондарко і В.І. Кодухова [6, с. 44], є найбільш істотними.

Мета статті – встановлення загальних і різних ознак прислівних складнопідрядних речень, частини яких об'єднані сполучними словами *хто, що*.

Виклад основного матеріалу. Відносні займенники *хто, що* зовні збігаються з питальними й історично сходять до них, проте відрізняються від питальних своїми значеннями і функціями. Відносні займенники вказують на належність підрядної частини складного речення до того або іншого слова головної частини або до всієї головної частини, поєднують підрядну частину з головною і виконують у підрядній частині функцію його члена.

Отже, відносні займенники виконують роль сполучних слів. У складі головної частини складного речення можуть виступати вказівні займенники, значення яких розкривається в підрядній частині, у результаті утворюються співвідносні пари з вказівного і відносного займенників. Відносні займенники за морфологічними ознаками не відрізняються від відповідних їм питальних займенників [7, с. 242].

Як фактичний матеріал ми використали науково-технічні тексти будівельного спрямування.

Розглянемо прислівні складнопідрядні речення та їх конструктивні особливості.

По-перше, це – присубстантивні речення, структура яких визначається граматичною природою поширюваного слова як частини мови.

За умовами вживання займенники *хто, що* в одних випадках збігаються зі словом *який*, в інших – зі словом *котрий*. Для зв'язку, що оформлюється словами *хто, що*, характерною є

підтримка з боку головного речення словами *той* або, рідше, *такий*.

Близькість слів *хто*, *що* до слова *який* спостерігається там, де *хто*, *що* мають ототожнювальну функцію, тобто вказують на ідентичність предмету або особи, названих іменниками, предмету або особі, позначеній самими словами *хто*, *що*. Такий зв'язок завжди має обмежувальний характер. При цьому в науковій мові діє правило, згідно з яким слова *хто*, *що* можуть займати позицію лише називного або знахідного відмінка, наприклад:

Ті вироби, що мають найбільший технічно можливий ступінь укрупнення й готовності, називаються будівельними конструкціями (Г.В. Гетун). (Пор.: *Ті вироби, які мають найбільший технічно можливий ступінь укрупнення й готовності, називаються будівельними конструкціями*).

У того працівника промислових підприємств, хто двічі на день перетинає санітарно-захищену зону, виникає транспортна втомиленість (І.Ф. Ливчак). (Пор.: *У того працівника промислових підприємств, який двічі на день перетинає санітарно-захищену зону, виникає транспортна втомиленість*).

Слово *що* є рівнозначним слову *який*, якщо воно виражає відношення схожості або відповідності тому, що вважається нормальним / ненормальним, звичайним / незвичайним, наприклад:

Ті будівельні матеріали, що не відповідають хоча б одному із вказаних значень параметрів, належать до горючих (Г.В. Гетун). (Пор.: *Ті будівельні матеріали, які не відповідають хоча б одному із вказаних значень параметрів, належать до горючих*).

Сполучні слова *хто*, *що* в присубстантивних реченнях є підметами або прямими додатками, містяться безпосередньо після опорного слова головної частини.

Розглянемо структуру наступного прикладу присубстантивного речення зі сполучним словом *що*:

Розрідженню шляму сприяють луги, що містяться в пилу (О.О. Шишкін).

Це складне речення має дві предикативні одиниці, які поєднані сполучним словом *що*, вираженим відносним займенником, відношення між частинами підрядні.

У присубстантивних складнопідрядних реченнях нормативним порядком є постпозиція підрядного речення до головної. Отже, цей приклад речення – негнучкої структури.

Граматичних обмежень на форми часу присудків у наведеному прикладі речення немає: (пор.: *Розрідженню шляму сприятимуть луги, що містилися в пилу* або: *Розрідженню шляму сприяли луги, що містяться в пилу*). Відзначимо, що в деяких випадках у присубстантивних структурах зі сполучним словом *що* все ж спостерігається тенденція вживання присудків в обох частинах в одному і тому ж часі залежно від лексичного наповнення.

У цьому реченні є лексичні обмеження: у головній частині цього складного речення обов'язково має бути слово з предметним значенням, без якого структура присубстантивного речення зруйнується: (Пор.: *Розрідження шляму не відбулося, що містяться в пилу*). На підрядну частину таких обмежень немає, оскільки *луги* можна охарактеризувати по-різному. Отже, складнопідрядні речення присубстантивного типу, які оформлюються сполучним словом *що*, мають таку характеристику:

1. Негнучкість структури.
2. Відсутність граматичних обмежень в обох частинах.
3. Семантична обмеженість головної частини.

Проведемо аналіз конструктивних особливостей присубстантивного речення зі сполучним словом *хто*:

Технічну документацію щодо водопостачання завіряють ті працівники, хто виконував необхідні вимірювання (І.Ф. Ливчак).

Це складне речення містить дві предикативні одиниці, які поєднані сполучним словом *хто*, вираженим відносним займенником. Відношення між частинами – підрядні.

Тут слід зауважити, що займенник *хто* синтаксично спеціалізований на вираження неорієнтованої анафори, а присубстантивно-означальний зв'язок він оформлює лише як периферійну вільну заміну слова *який*, тому в деяких джерелах речення цього виду тлумачаться і як присубстантивні, і як займенниково-співвідносні [8, с. 101].

Речення гнучкої структури. Підрядна частина може бути і в препозиції до головної: (ср.: *Хто виконував необхідні вимірювання, ті працівники завіряють технічну документацію щодо водопостачання*).

Головна і підрядна частини граматично співвіднесені. Наприклад, таке співвідношення форм часу присудків предикативних одиниць неможливе: *Технічну документацію щодо водопостачання завірили ті працівники, хто виконуватиме необхідні вимірювання*.

Окрім цього, між частинами цього речення існує і семантична співвіднесеність. Підрядна частина у цьому реченні виступає як уточнююча характеристика іменника головної частини відповідно до контексту. Очевидно, що така фраза, як: *Технічну документацію щодо водопостачання завіряють ті працівники, хто вчора був понеділок*, – неможлива.

Структура присубстантивних речень зі сполучним словом *хто* характеризується таким чином:

1. Гнучкість.
2. Граматична співвіднесеність частин.
3. Семантична співвіднесеність головної і підрядного речень.

По-друге, це – з'ясувальні речення, структура яких визначається семантичною природою поширюваного слова головної частини.

Підрядні в таких реченнях виражають об'єкт не як повідомлення, а як його тему з більш менш виразно вираженим відтінком непрямого питання. У реченнях зі сполучними словами підрядні повідомляють непрямі, відносні відомості про об'єкт повідомлення.

Порівняно з опорними словами, що поєднуються зі сполучником *що*, коло слів, що поєднуються зі сполучними словами *що* і *хто*, вужче. Це слова зі значенням сприйняття і мовлення, які позначають отримання або передавання інформації. Слова того ж кола, значення яких не пов'язані з отриманням інформації (*вірити*, *бажати*, *сподіватися* тощо), а також слова зі значенням побоювання і невірогідності не поєднуються зі сполучними словами *хто* і *що*.

У той же час деякі слова, що поєднуються з підрядною частиною, яка вводиться сполучними словами *хто*, *що*, не допускають при собі підрядної частини, де функціонує сполучник *що*. Це прямі позначення питання (*запитати*, *випитати* тощо), а також слова, що називають дії, які мають за мету пізнання, з'ясування чогось (*видивлятися*, *поглянути* тощо).

Сполучні слова *хто*, *що*, які оформлюють з'ясувальні складнопідрядні речення, зосереджують увагу на суб'єктові або об'єкті дії в підрядній частині.

Проведемо аналіз структури з'ясувального складнопідрядного речення зі сполучним словом *хто*:

За встановлюваною чисельністю працівників визнається, хто підготовлюватиме будівельний майданчик (Г.В. Гетун).

Це складне речення має дві предикативні одиниці. Частини речення поєднані сполучним засобом *хто*, вираженим займенником, що належить до групи узагальнено-предметних і до розряду відносно-питальних. Відношення між частинами – підрядні.

Речення гнучкої структури. Залежно від стилістичного завдання з'ясувальна підрядна частина може бути як в постпозиції, так і в препозиції до головної. В умовах експресивного мовлення речення, що нами розглядається, може виглядати таким чином: *Хто підготовлюватиме будівельний майданчик, визнається за встановлюваною чисельністю працівників*.

Грамматичних обмежень на форми часу присудків в наведеному прикладі речення немає: (пор.: *За встановлюваною чисельністю працівників визначили, хто підготовлює будівельний майданчик. За встановлюваною чисельністю працівників визначатимуть, хто підготовлює будівельний майданчик*).

Для головної частини існує семантичне обмеження. Вона повинна містити у своєму складі слово із з'ясувальним значенням. У нашому випадку – це присудок *визначається*, виражене дієсловом зі значенням констатування інформації. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин з'ясувального речення: (пор.: *Наступила весна, хто підготовлюватиме будівельний майданчик*). Для підрядної частини лексичних обмежень немає, оскільки *визначити* можна все: (ср.: *За встановлюваною чисельністю працівників визначається, хто звільниться*).

Отже, на підставі проведеного аналізу можна визначити такі конструктивні характеристики цього речення:

1. Гнучкість структури.
2. Відсутність граматичних обмежень в обох частинах.
3. Семантичну обмеженість головної частини.

Проаналізуємо структуру з'ясувального речення зі сполучним словом *що*.

Завдяки проведеним дослідженням учені встановили, що спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі (О.О. Шишкін).

Речення складається з двох предикативних одиниць, які поєднані сполучним словом *що*, вираженим узагальнено-предметним відносно-питальним займенником. Відношення між частинами – підрядні.

Це речення гнучкої структури, підрядна частина може бути як в постпозиції, так і в препозиції до головної: (пор.: *Що спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі, встановили вчені завдяки проведеним дослідженням*).

Грамматичних обмежень на форми часу присудків у цьому реченні немає: (пор.: *Завдяки проведеним дослідженням учені встановлюють, що спричинило гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі. Завдяки проведеним дослідженням учені встановлюватиме, що спричиняло гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі*).

Для головної частини існує лексичне обмеження: тут обов'язково має бути слово із з'ясувальним значенням. У нашому разі – це присудок *встановили*, виражене дієсловом у значенні констатації інформації. Уведене ж слово з іншим зна-

ченням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор.: *Учені працюють у новій лабораторії, що спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі*). У підрядній частині таких обмежень немає. Установити можна все, що завгодно.

Наведений приклад з'ясувальної конструкції зі сполучним словом *що* має наступні характеристики:

1. Гнучкість.
2. Грамматична свобода обох частин.
3. Семантична обмеженість головної частини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Отже, для біпредикативних конструкцій присубстантивного типу зі сполучним словом *що* характерна негнучкість структури. Ця ознака є загальною для типових прислівних речень.

Гнучкість структури присубстантивних речень зі сполучним словом *хто* і з'ясувальних із синтаксичними скріпами *хто* і *що* пов'язана з тим, що функціональне навантаження на сполучні слова збільшується через те, що тут вони виконують не лише зв'язуючу функцію частин у складнопідрядному реченні, де підрядна частина є поширювачем опорного слова головної частини, але і є членами речення – підметами або додатками.

Цей чинник тут слід визнати таким, що домінує, на відміну від конструкцій присубстантивного типу зі сполучним словом *що*, де займенник *що* також виконує функцію члена речення.

У конструкціях присубстантивного типу зі сполучним словом *що* і в з'ясувальних зі сполучними словами *хто* і *що* немає граматичних обмежень для головної і підрядної частин, але існує семантична обмеженість для головного речення, що є характерним для всіх типових присубстантивних і з'ясувальних поліпредикативних одиниць. Наявність же граматичної і семантичної співвіднесеності частин у присубстантивних структурах зі сполучним словом *хто* можна пояснити їх позицією, що коливається, між присубстантивним і займенниково-співвідносним типом речень.

Висновки. Отже, загальні формальні ознаки присубстантивних структур зі сполучним словом *що* і з'ясувальних зі сполучними словами *хто* і *що* дозволяють класифікувати ці конструкції як загальний тип прислівних речень, а присубстантивні структури зі сполучним словом *хто* відносити до зони синкретичності.

Вважаємо, що вибраний нами напрямок є актуальним для подальшого комплексного опису і класифікації складнопідрядних речень.

Література:

1. Бондарко А.В. О новой модели описания грамматического строя русского языка / А.В. Бондарко, В.И. Кодухов // Вопросы языкознания. – 1971. – № 6. – С. 31-45.
2. Вихованець І.Р. Семантична структура складного речення / І.Р. Вихованець // І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія]. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 67-98.
3. Гетун Г.В. Основи проектування промислових будівель / Г.В. Гетун. – К.: Кондор, 2003. – 208 с.
4. Кононенко В.И. Русский язык / В.И. Кононенко, М.А. Брицын, Д.И. Ганич. – К.: Вища школа, 1978. – 431 с.
5. Леденев Ю.И. Неполнозначные слова как средства оформления синтаксических конструкций, связей и отношений / Ю.И. Леденев //

Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе: межвуз. сб. науч. трудов / Отв. ред. Ю.И. Леденев и др. – Ставрополь: СГПИ, 1988. – С. 3-20.

6. Ливчак І.Ф. Охорона зовнішнього середовища / І.Ф. Ливчак, Ю.В. Воронов. – К. : Альтерпрес, 2014. – 190 с.
7. Соловьєва С.П. Трансформація средств связи в складноподчинених реченнях / С.П. Соловьєва. – СПб : СПб отд. АН РФ, 2015. – 234 с.
8. Столярова Л.П. Синтаксис складноподчиненого речення: [учеб. пособие] / Л.П. Столярова. – Д. : ДГУ, 1992. – 27 с.
9. Христіанінова Р.О. Функції сполучних засобів у структурі складнопідрядного речення / Р.О. Христіанінова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 3. – С. 359-368.
10. Шишкін О.О. Технологія будівельних конструкцій, виробів та матеріалів / О.О. Шишкін, О.П. Хільченко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – 320 с.

**Савченко А. Л. Конструктивные особенности при-
словных сложноподчиненных предложений с союзны-
ми словами *кто, что***

Аннотация. В статье исследованы структурные характеристики присловных сложноподчиненных предложений (присубстантивных и изъяснительных), где употребляются синтаксические скрепы *кто, что*, в украинском языке. Выявлено общее и различное.

Ключевые слова: полипредикативные структуры, присубстантивные предложения, изъяснительные конструкции, лексические и семантические ограничения.

Savchenko A. Structural features of reword complex sentences with the conjunctive words *who, what*

Summary. The article examines the structural characteristics of reword complex sentences, where used syntax clamps, *who, what* in Ukrainian. Revealed common and different.

Key words: polypredicative structures, presubstantive sentences, explanatory structures, lexical and semantic limitations.